

KÜRD

ARAŞTIRMALARI

D E R G İ S İ

DOSYA:

KAFKAS KÜRTLERİ

8

E-DERGİ
YAZ
2022

KÜNYE

YAYIN KURULU

Mukadder Bana,
Mustafa Zengin
Mücahit Bilici
Ömer Paçal
Ramazan Kaya
Tahir Baykuşak
Tuncay Şur
Hatice Kılıç
İbrahim Melezade
İrfan A. Azeez
İsmet Yüce

Janroj Yılmaz
Kamal Soleimani
Mesut Yeğen
Cemal Özkahraman
Deniz Çifçi
Derya Bayır
Dr. Şahin Ranaie
Ekrem Malbat
Eyüp Kerimi
Fırat Aydınkaya

EDITÖRLER

Fırat Sözeri-İsmet Konak

DERGİ KAPAK TASARIM

Şemal Medya Tasarım Ofisi

İLETİŞİM ADRESİ

kurdarastirmalari@gmail.com

YAYIN TÜRÜ

Sürelî yayın | E-dergi

SAYI 8

TARİH YAZ 2022

Rusça Kaynaklar Işığında Medler

Dr. İsmet Konak

Küçük Asya ve Kafkasya tarihi denilince akla gelen kadim unsurlardan biri şüphesiz Medlerdir. Med devletinin kuruluş süreci, etnik karakteri ve akıbeti bilim dünyasında yıllardır tartışılmaktadır. Tartışmaların merkezinde özellikle Zerdüştlük ve Kürt etnosunun Med dönemiyle bir bağı olup olmadığı meselesi bulunmaktadır. Kimilerine göre Zerdüştlük, Persler döneminde ortaya çıkmıştır ve Med devleti ile arasında bir “rabıta” yoktur. Kimilerine göre ise Zerdüş’tün “nübüvveti” Medler dönemine dayanmaktadır. Yine bir grup araştırmacıya göre Medler, herhangi bir suretle Kürtlerin “arketipi” değildir. Bir diğer gruba göre ise iki dinamik arasında “monofiletik” bir yapı söz konusudur.

Bu makalede arlık Rusya ve SSCB’de yapılmış bazı araştırmaları esas alarak Med devletinin bir fenotipini çıkarmaya çalışacağız. Bilhassa Zerdüştlük ve Kürt etnisitesinin Medlerle bir münasebet içinde olup olmadığı konusunu büyüteç altına almaya çalışacağız.

I) Med Sözcüğünün Kökeni

Rusya sahasında Med sözcüğünün kökeni veya etimolojisi ile ilgili incelemelere baktığımızda karşımıza öncelikle V.F. Minorskiy’in bazı tespitleri çıkmaktadır. Asur kaynaklarını esas alan Minorskiy, “Mada” ismine M.Ö. 836 yılında tesadüf edildiğini yazmaktadır (Minorskiy, 2013, ss. 206-211). Yine Asur vesî-

kalarında Perslere dair M.Ö. 844 yılında “Parsua” tabirinin geçtiğini kaydeden Minorskiy, Persler ve Medler arasında bir “hısmılık” olduğunu düşünmektedir (Minorskiy, 2013, ss. 206-211). Minorskiy’in görüşlerine benzer bir tespit, Sovyet oryantalist V.V. Struve’nin incelemelerinde fark edilmektedir. Tarihçi Struve, Asur kaynaklarının M.Ö. IX. yüzyılda Med yöneticilerinden bahsettiğini ama bu dönemde henüz bir devletin kurulmadığını kaleme almaktadır (Struve, 1941, s. 367). Aynı şekilde Sovyet araştırmacı O.L. Vilçevskiy, Asur kaynaklarında “Maday dannuti (güçlü Medler)” ve “Maday rukuti (uzak Medler)” gibi bazı epithetlerin geçtiğini yazmaktadır (Vilçevskiy, 1961, s. 49). Yine Rusya cenahında araştırma yapan İ.M. Dyakonov, Med sözcüğünün yeni Elamcada “mata”, eski İbranicede “mâdaj”, eski Farsçada “mâda”, eski Yunancada “medoi/mâdoi” şeklinde kullanıldığını aktarmaktadır (Dyakonov, 2012, I, s. 165). Tarihçi İğrar Aliyev ise sözcüğün eski Ermeni kaynaklarındaki izini sürmüştür. Ermeni tarihçi Moses Khorenatsi’nin Medlerden bahsederken “mar” sözcüğünden istifade ettiğini ve bu kelimenin kökeninin Partça’daki “mada” sözcüğüne dayandığını yazmaktadır (Aliyev, 1960, s. 70). Med sözcüğünün etimolojisini teşrih masasına yatıran araştırmacılardan biri de Nikolay Marr’dır. Dilbilimci Marr, sözcüğün “mard>mad>mid>med” şeklinde bir transformasyon geçirdiğini varsaymaktadır (Nikitin, 1964, s. 356).

II) Medya Devletinin Kuruluşu

Medler tarih sahnesine çıkmadan önce mevcut bölgede birçok etnik dinamik tezahür etmiştir. Hurriler,¹ Mittaniler, Kassitler, Elamlar,² Lulubiler/Lullubiler/Lololar, Muşkiler/Moskhiler, Subarrular/Subartular, Gutiler/Kutiler (Avdiyev, 1970, s. 61) ve Mannaların söz konusu bölgede yaşadığı hatta bazı devletler kurduğu bilinmektedir (Dyakonov, 2012, I, ss. 108-109). Bahsi geçen etnik unsurlar arasında linguistik ve kültürel anlamda yakın bağlar olduğu düşünülmektedir. Özellikle Lulubi-Kuti kökeninden gelen Mannaların, Medler üzerinde doğrudan bir etkide bulunduğu kaçınılmazdır. M.Ö. IX. yüzyıldan VI. yüzyıla kadar bölgede hüküm süren Mannalar, Medlerin kültürel ve ekonomik çekirdeğini oluşturmuşlardır (Dyakonov, 2012, I, ss. 160-161).

Medlerin kuruluş süreci oldukça ihtilafli bir husustur. Özellikle kronoloji ve hükümdarların isimleri Sovyet araştırmacılar tarafından özenle tartışılmıştır. Bu

- 1 Rus araştırmacı ve filolog O.L. Vilçevskiy, otokton Hurri kabilelerinin Kürt etnosunun ortaya çıkışında bir “substrat” rolü üstlenebileceğini yazmaktadır. Vilçevskiy ayrıca Lulubiler ve Barzan Kürtleri arasında bir yakınlık olabileceğini ileri sürmektedir (Vilçevskiy, 1961, ss. 10-11).
- 2 Muşkiler konusunda bazı icmalî bilgiler veren Kafkasolog ve dilbilimci Nikolay Marr, Akamenid/Ahameniş çivi yazılarına göre Elamlar ve Medler arasında linguistik anlamda bir bağ olduğunu iddia etmektedir (Marr, 1933, s. 310).

bağlamda tarihçi İğrar Aliyev'in "Medya Tarihi" adlı eseri dikkat çekmektedir. Aliyev, Medlerin kuruluşunu incelerken iki Yunan tarihçi Ctesias (Ktesias) ve Herodot'un verilerini mukayese etmektedir. Bu bağlamda Ctesias, Medlerin 317 yıl hüküm sürdüğünü, yani 867 yılında kurulduğunu ve 550 yılında yıkıldığını yazmaktadır. Tarihçi Ctesias Med krallarının isimlerini ise Arbak (Arbakos [28 yıl]), Mandauk (Maudaukos [50 yıl]), Sosarm (Sosarmos [30 yıl]), Artık (Artukas [50 yıl]), Arbian (Arbianes [22 yıl]), Artey (Artaios [40 yıl]), Artin (Artunos [22 yıl]), Astibar (Astibaras [40 yıl]), Aspand (Aspandas/Astuigus [35 yıl]) şeklinde sıralamaktadır (Aliyev, 1960, s. 192; Dyakonov, 2012, I, s. 165). Lakin İğrar Aliyev, bu bilgiye yeterince itibar etmemekte ve "kurgusal" olduğunu düşünmektedir (Aliyev, 1960, s. 193). Ona göre Herodot'un verdiği malûmat daha ampiriktir. Herodot'un nazariyesine göre Fraort'un (Phraortes) oğlu Deioces³ kendi aşiretleri içinde hakkaniyeti ile bilinen biriydi (Aliyev, 1960, s. 190). Kanunsuzluğun hakim olduğu Med toplulukları içinde nizam sağladığı için hem güven kazanmış hem de otorite sahibi olmuştu (Aliyev, 1960, s. 190). Herodot'un verdiği bilgilerin de özellikle kronoloji bağlamında bazı paradokslar ihtiva ettiğini kabul eden İğrar Aliyev, yaptığı analizler sonucunda Deioces'in M.Ö. 700 yılı dolaylarında kral seçildiğini ve 6 Med aşiretini birleştirip Medya'yı kurduğunu yazmaktadır.⁴

Med devletinin kuruluş tarihi konusunda Rusya sahasındaki araştırmacılar arasında bir fikir birliği olmadığı gözlenmektedir. Bu bağlamda Rus şarkiyatçı V.F. Minorskiy, Medlerin 175 yıl hüküm sürdüğünü yani devletin M.Ö. 725 yılında tesis edildiğini aktarmaktadır (Minorskiy, 2013, ss. 206-211). Diğer tarihçi İ.M. Dyakonov ise Med devletinin kuruluş tarihini M.Ö. 727 yılına taşımaktadır (Dyakonov, 2012, I, s. 165). Bu hipotezini Herodot'a dayandırmaktadır. Fakat Herodot'un bu şekilde bir malûmat verdiği muammadır. Med krallarının tahtta kaldığı süreleri ayrıntılı şekilde tasvir eden tarihçi Herodot Deioces'in 53, Fraort'un 22, Keyaksar'ın (Cyaxares/Kiaksar/Huvaxşatara/Uksitar) 40 ve Astyages'in 35 yıl taht sürdüğünü yazmaktadır (Herodotus, 2013, ss. 47-60). Keyaksar döneminde 28 yıllık bir İskit egemenliğinin yaşandığını kaydeden Herodot, bu süreyi Keyaksar'ın 40 yıllık iktidarına eklemektedir (Herodotus, 2013, s. 49). Lakin Yunan tarihçi bu bağlamda yanlış bilgileri vermektedir. Bir taraftan İskitlerin egemen olduğu süreyi çıkardıktan sonra Medlerin 128 yıl hüküm sürdüğünü

3 Rusça kaynaklarda "Deyok: Дейок" olarak da geçmektedir (Dyakonov, 2012, I, ss. 196-197; Aliyev, 1960, s. 190).

4 Tarihçi İğrar Aliyev, aslında Herodot'un bazı tarihlerde yanlışlık yaptığını düşünmektedir. Herodot'un Medya'nın kuruluş tarihini M.Ö. 708, yıkılış tarihini M.Ö. 558 olarak verdiğini, lakin bu tarihlerin bazı tenakuzlar içerdiğini kaydetmektedir. Zira Aliyev'e göre Akamenid/Aşamened Kralı Büyük Kyros (Kiros/Kir) veya II. Kyros'un Med tahtına son verdiği tarih M.Ö. 550'dir. M.Ö. 558 ise II. Kyros'un tahta geçtiği tarih olarak bilim camiasında kabul görmektedir (Aliyev, 1960, s. 190).

yazmakta, diğer taraftan Med krallarının tahta kaldığı toplam süreyi 150 yıl olarak formüle etmektedir (Herodotus, 2013, s. 60). Herodot'un formülasyonunun çelişkili olsa da son kertede Dyakonov'un hipoteziyle uyum sağlamadığı gözlenmektedir.

Yukarıda da zikredildiği gibi Med devletinin temelde 6 büyük aşiretten müteşekkil olduğu düşünülmektedir. Hem İgrar Aliyev hem de İgor Dyakonov bu konuda ayrıntılı analizlerde bulunmaktadır. Buna göre Bousai, Paretakenoi, Stroukhates, Arizantoi, Boudioi, Magoi gibi aşiret isimlerinden istifade edilmektedir (Dyakonov, 2012, I, s. 162; Aliyev, 1960, s. 190).⁵ Mezkûr unsurlar içerisinde özellikle Paretakenoi ve Arizantoi gibi aşiretlerin sarih bir şekilde İranî etimolojiye sahip oldukları düşünülmektedir (The Geography of Strabo, 1961, ss. 308-309). Paretakenoi unsurunun ekseriyette bugünkü İsfahan tarafında meskûn olduğu varsayılırken, Arizantoi unsurunun Aryan veya Arilerin arketiplerinden biri olduğu üzerinde durulmaktadır (Dyakonov, 2012, I, ss. 162-163; Vilçevskiy, 1961, s. 86).

Med devletinin coğrafik sınırlarına bakıldığında ise genel olarak kuzeyde Aras Nehri'nden Elbruz Dağları'na ve oradan Hazar Denizi'ne uzanırken, doğuda Deşt-i Kebir'e (Büyük Tuz Çölü) kadar yayılmaktaydı (Dyakonov, 2012, I, s. 91). Batı ve güneyde ise Zağros sıradağları Medlerin ülkesini çevrelemekteydi. Bir anlamda günümüzdeki Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve dört parça Kürdistan toprakları Med sınırları içindeydi. Medlerin başkenti birçok kaynakta Ekbatana (Agbatana) olarak geçmektedir (Aliyev, 1960, s. 201).⁶ Terminolojik olarak "toplama yeri, fuar" gibi anlamlara gelen Ekbatana'nın günümüzdeki adının İran sınırları içinde kalan Hamedan olduğu düşünülmektedir (Dyakonov, 2012, I, ss. 198-199).

III) Medlerde Yayılma ve Hegemonya Krizi: Keyaksar Dönemi

Med Kralı Deioces'in M.Ö. 700 yılında başlayan iktidarı, 53 yıl sürmüş ve 647 yılında oğlu Fraort tahta geçmiştir. Fraort'un diğer adının Kaştariti olduğu da varsayılmaktadır (Aliyev, 1960, s. 229). Fraort iktidarının alamet-i farikalarından biri Asurlulara karşı verilen egemenlik mücadelesiydi. Bu dönemde Asur Kralı Aşurbanipal'a (Asurbanipal/Aşurbanapal) karşı kardeşi Şamaşşumukin isyan etmişti. Bu kargaşadan istifade eden Fraort, M.Ö. 625 yılında Asurlulara sal-

5 Herodot'un İngilizceye tercüme edilen ilgili kitabında bahsedilen 6 aşiret "Busae, Paretaceni, Struchates, Arizanti, Budii, Magi" şeklinde geçmektedir (Herodotus, 2013, s. 47).

6 Deioces kral seçildikten sonra öncelikle kişisel güvenliğini sağlamak ve taht görevini ifa etmek için bir saraya ihtiyaç duymuştu. Bunun üzerine Med halkı kendi arasında karar vermiş, büyük ve sağlam bir saray yaptırmıştı. Daha sonra Deioces için bir de mazgallı siperlerden oluşan, duvarları yüksek ve dayanıklı bir şehir inşa edilmişti. Şehrin adı Agbatana'ydı (Herodotus, 2013, s. 46).

dırmıştı (Struve, 1941, s. 367). Mezkûr saldırıda İskitler, Asur ülkesine yardım etmiş ve Fraort'un ölümüne sebebiyet vermişlerdi (Struve, 1941, s. 367).

Fraort'un ölümünden sonra oğlu Keyaksar tahta geçti. Babasının ölümü onda büyük bir "tehevvür" yaratmıştı. Bu bakımdan Keyaksar için Asur hükümranlığına son vermek bir *finis ultimis* haline gelmişti. Nitekim M.Ö. 612 yılında Asur başkenti Ninova'da vuku bulan etkili bir taarruzda Asur egemenliğine son verilmişti (Piotrovskiy, 1954, ss. 141-158). Rus araştırmacı B.B. Piotrovskiy, Asurlularla yaşanan çarpışmada bazı Babil birlikleri ve Umman Mandaların⁷ da Keyaksar'a yardım ettiğini yazmaktadır (Piotrovskiy, 1954, ss. 141-158).⁸ Asur egemenliğine son verilmesi, Keyaksar veya Medlerin selamet-i umumiyesi için yeterli olmamıştı. Zira çarpışmaların yaşandığı süreci araçsallaştıran İskitler, Keyaksar'ı boyunduruk altına almış ve Med toprağında 28 yıllık bir "vassallık" tesis etmişlerdi (Struve, 1941, s. 367; Aliyev, 1960, s. 231).⁹

Bir taraftan İskitlerin vassal bir oluşumu olarak varlığını sürdürmeye çalışan Med ülkesi, diğer taraftan Küçük Asya'da mevcut topraklarını genişletme siyaseti gütmekteydi. Nitekim Keyaksar'ın ordusu M.Ö. 590 yılında Urartulara saldırmış ve Tuşpa'daki Urartu iktidarına son vermişti (Dandamayev ve Glukonin, 1980, s. 84). Lakin Urartuların bir idarî merkezi de Güney Kafkasya'da Teişebaini'de (Teşebani/Karmir-Blur) bulunmaktaydı. Dolayısıyla Medlerin, Urartu egemenliğine mutlak şekilde son verdikleri konusu büyük tartışma uyandırmaktadır. Bu bağlamda İskitler üzerine önemli incelemelerde bulunmuş araştırmacı Piotrovskiy, Teişebaini kalesinin duvarlarında elde edilen bulguların bu kaleye İskitler tarafından bir saldırı düzenlendiğine işaret ettiğini yazmaktadır (Piotrovskiy, 1954, ss. 141-158). Piotrovskiy'in aksine Dyakonov, Teişebaini'nin İskitler tarafından bertaraf edildiğine dair yeterli bir "hüccet" olmadığını ileri sürmektedir (Dyakonov, 2012, II, ss. 30-31). Eğer Piotrovskiy'in hipotezi esas alırsa iki hasmın Urartulara karşı "kerhen" ortak bir tutum takındığı ortaya çıkmaktadır.

7 Umman Mandaların kökeni henüz kanonik bir nitelik kazanmamıştır. Kimi kaynaklarda kuzeyden Küçük Asya'ya gelen Hint-Avrupa asıllı unsurlar olarak betimlenirken, bazı kaynaklarda Medler olarak geçmektedir. Bu bağlamda Keyaksar ve Astyages gibi Med krallarının kimi vesikalarda "Manda kralı veya hükümdarı" şeklinde adlandırıldıkları bilinmektedir (Dandamayev ve Glukonin, 1980, s. 81); Rus oryantalist Basil Nikitin ise Umman Mandaların "Manda aşiretinden müteşekkil bir grup" olduğunu, Asurluların onları Kimmer veya İskitli olarak adlandırdığını yazmaktadır. Umman Mandaların Medler ve Mannalar ile karıştırılmaması gerektiğinin altını çizmektedir (Nikitin, 1964, s. 55).

8 Doğu halkları bu dönemde "aslanlar yuvası" olarak bilinen Asur ülkesinin yıkılmasını ve "kan şehri" olarak da nam salan Ninova'nın düşmesini büyük bir istekle hayal etmişlerdi. Bu yüzden Asur ülkesi içinde ve çevresinde meskûn aşiretler, köleleştirilen gruplar ve yapılar arasında bir dayanışma ruhu canlanmıştı (Dyakonov, 2012, II, s. 8).

9 Basil Nikitin ise İskitlerin M.Ö. 643-615 tarihleri arasında Asya'da hakimiyet kurduklarını iddia etmektedir (Nikitin, 1964, s. 55).

Keyaksar döneminde Medlerin bekasını tehlikeye sokan dış dinamiklerden biri şüphesiz Lidyalıydı (Vilçevskiy, 1961, s. 80). Bu dönemde Lidyalıları Alyattes (Aliatt) yönetmekteydi. İki aktörün ordusu M.Ö. 590-585 yılları arasında savaştı (Dandamayev ve Glukonin, 1980, s. 85). Lakin her iki taraftan biri, söz konusu savaşta mutlak şekilde galebe çalmadı.¹⁰ M.Ö. 28 Mayıs 585 tarihinde bilhassa Babillilerin özel teşebbüsüyle bir antlaşma imzalanmış ve Kızılırmak nehri iki taraf arasında sınır olarak kabul edilmişti.¹¹ Aynı yıl Keyaksar, yaşamını yitirmişti.

Med Kralı Keyaksar dönemiyle ilgili derin münakaşalar uyandıran konulardan biri kuşkusuz Zerdüştlüktür. Zerdüş peygamberin ne zaman yaşadığı ve Avesta'nın hangi yıllara ait olduğu sorusu hâlâ ampirik bir cevap beklemektedir. Bu konudaki muğlaklık, Rusya sahasında bazı araştırmacılar tarafından giderilmeye çalışılmaktadır. İran cenahında Farslı tarihçilerin genel kanısına göre Zerdüştlük veya Mazdeizm'in kökeni Akamenidlere dayanmaktadır. Bu tezin bilhassa Sasaniler tarafından vücuda getirildiği düşünülmektedir (Struve, 1948, ss. 5-34). Söz konusu tezin mimarları, Avesta'da adı geçen Viştaspa'nın (Gustasp/Hystaspes [Zerdüş'tü koruyan ve dini yayan kimse]) aslında Akamenidlere tabi Baktria (Bactria) bölgesinin satrapı Viştaspa olduğunu ileri sürmektedir (Mamoyan, 2020, s. 25). Bu çerçevede Rusya'da yapılan incelemelerde bu tezin "illiyet bağından" yoksun olduğu fikri baskın hâle gelmiştir. Sovyet-Kürt tarihçi Ezizê Cewo (Mamoyan), Avesta'yı Akamenidlere dayandıran tezi kat'i surette reddetmekte ve Avesta'da hiçbir Akamenid yöneticinin adının geçmediğini yazmaktadır (Mamoyan, 2020, s. 25). Yine Sovyet araştırmacı V.V. Struve, benzer görüşü savunmaktadır. Akamenid kralları I. Darius ve oğlu I. Serhas'ın (Kserkses/Haşayarşa) adlarının, Zerdüştlüğe muazzam bir hizmette bulunmalarına karşın Avesta'da yer edinmediğini aktarmaktadır (Struve, 1948, ss. 5-34). Benzer şekilde Dyakonov da Sasanilerin geleneksel tezinin bilimsel teamüllere aykırı olduğunu düşünmektedir (Dyakonov, 2012, II, s. 97). Zerdüştlüğün menşei Medler dönemine dayandıran Dyakonov'un hipotezine göre Keyaksar ve oğlu Astyages'in türbelerindeki rölyeflerde Mazdeist ritüeller göze çarpmaktadır (Dyakonov, 2012, II, s. 110). Keyaksar'ın selefi Fraort'un dahi Zerdüş olabileceğini varsayan Dyakonov, bu konuda W.B. Henning ve El-Biruni'nin gö-

10 Medler ve Lidyalılar, Kızılırmak (Halys/Alis) taraflarında karşı karşıya gelmişti. Ancak aynı gün zuhur eden bir güneş tutulması, olumsuz duruma işaret eden ilahî bir emare olarak kabul edilmiş ve iki taraf savaşa son vermişti (Struve, 1941, ss. 367-368).

11 Keyaksar ve Alyattes arasındaki antlaşmanın gerçekleştiği tarih, ihtilafli bir mevzudur. M.A. Dandamayev ve V.G. Glukonin tarafından yapılan incelemede M.Ö. 28 Mayıs 584 tarihi geçmektedir. Lakin Dyakonov ve Struve gibi araştırmacılar 28 Mayıs 585 tarihini esas almaktadır. İki taraf arasında imzalanan antlaşmayla birlikte Keyaksar'ın oğlu Astyages ile Lidya Kralı Alyattes'in kızı Arieniya arasında bir evlilik zemini oluşmuştu (Dyakonov, 2012, II, s. 34).

rüşlerinin bilimsel ölçütlerle yeterince uyuşmadığı kanısındadır. Bilindiği üzere araştırmacı Henning, Zerdüş'tün Büyük İskender'in tahta çıkış tarihinden (M.Ö. 336) yaklaşık 258 yıl önce peygamberliğe erişmiş olabileceğini ileri sürmektedir (Henning, 1951, s. 38). Bu da M.Ö. 594 tarihine yani Keyaksar dönemine denk düşmektedir. Bu bağlamda Zerdüş'tün tam olarak hangi yıl peygamber olduğu veya Avesta'nın ne zaman zuhur ettiği konusunda Henning'in bir "iltibas" yaşadığını düşünen Dyakonov'un tutumu tartışmalıdır (Dyakonov, 2012, II, s. 109). El-Biruni ise Zerdüşlüğün Seleukos (Selefkos/Selevkos) İmparatorluğu'nun kuruluşundan (M.Ö. 312) 258 yıl önce yani M.Ö. 570'li yıllarda tebarüz ettiği görüşündedir (Struve, 1948, ss. 5-34).

Araştırmacı Ezizê Cewo ise Dyakonov'a göre daha farklı bir yol izlemektedir. Genelde Ermeni vesikalarını dikkate alan Cewo, Ermenilerin Med Kralı Keyaksar döneminde Frigya'dan Medya'ya göç ettiklerini ve Güney Kafkasya'ya "yerleştirildiklerini" yazmaktadır (Mamoyan, 2020, s. 38). Ermeni kaynaklarında Medlerin "Vistaspazun" yani Viştaspa'nın (Vistaspa) torunları şeklinde geçtiğini aktaran Ezizê Cewo, Viştaspa'nın aslında "Keyaksar" olduğunu düşünmektedir.¹² Yaptığı tahlillerde bilhassa Amerikalı tarihçi Richard N. Frye'nin analizlerinden yararlanan Cewo, Zerdüş'tün Viştaspa'yı kendi öğretisine M.Ö. 588 yılında davet ettiğini varsaymaktadır (Mamoyan, 2020, s. 52). Bu varsayımına göre Zerdüş'tün peygamber, M.Ö. 630-553 yılları arasında yaşamıştır (Mamoyan, 2020, s. 52).

IV) Medya'nın Akıbeti

Yayılmacı politikanın zirveye çıktığı Keyaksar dönemi bazı müelliflere göre M.Ö. 585, bazılarına göre ise 584'te son buldu.¹³ Yerine oğlu Astyages geçti (Struve, 1941, s. 368). Astyages döneminde iç ve dış dinamikler değişmeye başlamıştı. Küçük Asya'da eskisi gibi güçler arasında bir "muvazene" yoktu (Aliyev, 1960, s. 249). Babilliler, Lidyalılar, Medler ve Mısırlılar arasında egemenlik mücadelesi gittikçe ivme kazanmıştı. Bu yüzden Astyages'in babası Keyaksar'dan tevarüs eden yayılmacı politikayı yeterince uygulayamadığı düşünülmektedir (Aliyev, 1960, s. 249). Onun döneminde ülke içindeki manzara-i umumiye de değişime

12 Viştaspa'nın terminolojik olarak "çar, hükümdar" gibi anlamlara geldiğini yazan Ezizê Cewo'nun hipotezine göre Keyaksar, Kavi Viştaspa lakabına layık görülmüştü. Frigya'dan gelen Ermenilere toprak tevdi eden ve bir Ermeni devleti kurduran Keyaksar, Ermeniler arasında Med halkının sembolü ve soyluluğun simgesi olarak iz bırakmıştı. Bu çerçevede Medler, Ermeniler tarafından Keyaksar'ın soyundan gelen bir unsur yani "Vistaspazun" şeklinde tasvir edilmişlerdi (Mamoyan, 2020, s. 75).

13 Dandamayev ve Glukonin'in kaleme aldıkları çalışmada Keyaksar'ın M.Ö. 584 yılında öldüğü yazılırken Ezizê Cewo ve İğrar Aliyev gibi müellifler M.Ö. 585 tarihini işaret etmektedir (Dandamayev ve Glukonin, 1980, s. 85; Mamoyan, 2020, s. 135; Aliyev, 1960, s. 248).

uğramıştı. Aşiretlerin üst tabakası veya soylular ile Astyages arasında bir sınıfsal çatışma yaşandığı ve merkezi yönetimin bundan oldukça etkilendiği bilinmektedir (Aliyev, 1960, s. 249).

Astyages döneminde her ne kadar etkili bir “fütuhat” siyaseti tatbik edilmiş olsa da Babillilere karşı hakimiyet mücadelesi verildiği malûmdur. Aslında Babilliler, Keyaksar döneminde müttefik bir unsurdu. Lakin Astyages’in Elam ülkesini egemenlik altına almasıyla birlikte iki taraf arasındaki ittifak, “husumete” dönüştü (Dandamayev ve Glukonin, 1980, s. 85). Özellikle Babil Kralı II. Nebukadnezar’ın ölümünden sonra Babil yönetiminde yaşanan 6 yıllık “keşmekeş”, Astyages tarafından bir fırsat olarak kullanılmıştı (Aliyev, 1960, s. 250). Daha sonra tahta geçen son Babil Kralı Nabonidus (Nabu-Na’id) döneminde Med-Babil çatışmaları hız kazanmıştı. Bu çatışmalarda Astyages idaresinin oldukça zayıf düştüğü, mevcut durumun içte ve dışta onun iktidarına son vermek isteyen aktörleri ümitlendirdiği düşünülmektedir (Aliyev, 1960, s. 251). Bu çerçevede Astyages sarayında üst düzey görevlerde bulunan Harpagos ve bazı aşiret ileri gelenleri, ayaklanma hazırlığı yapmışlardı (Aliyev, 1960, s. 253). Ancak güçleri Astyages’i devirmeye yetmiyordu. Bu bakımdan Medlerin vassalı konumundaki II. Kiros’un (Büyük Kiros [Kyros]) ayaklanmasını teşvik etmişlerdi (Aliyev, 1960, s. 253). II. Kiros aynı zamanda Astyages’in kızı Mandane’nin oğluydu. Mandane ise Pers Kralı I. Kambises (Cambyses) ile evliydi (Dyakonov, 2012, ss. 63-64).

Nitekim M.Ö. 553 yılında Medler ve Persler arasında bir savaş patlak vermişti. Yaklaşık 3 yıl süren savaşın sonucunda Persler galebe çalmıştı (Struve, 1941, s. 368). Söz konusu savaşta Med ordusunda ve aristokrasi arasında vuku bulan “komplolar” belirleyici olmuştu. Harp esnasında Med ordusunun bir kısmının Pers cephesine geçtiği ve özellikle Harpagos’un komuta ettiği çarpışmalarda Medlerin ağır bir yenilgi aldığı düşünülmektedir (Aliyev, 1960, s. 254). Harpagos’un Astyages’e karşı icra ettiği hamle, Med tarihine “ihamet” olarak geçmiştir. Hâsıl-ı kelim M.Ö. 550 yılında Med devletinin varlığı son bulmuştur (Minorskiy, 2013, ss. 206-211).¹⁴ Mevcut topraklarda Perslere mensup Akamenid hanedanlığı dönemi başlamıştır. Lakin “Medya” ismi sonraki süreçte coğrafik bağlamda kullanılmaya devam etmiştir. Örneğin Atropatena devleti, tevatürde aynı zamanda Küçük Medya veya Medya Atropatena olarak yer edinmektedir (Nikitin, 1964, s. 54).

14 Pers ordusu başkent Ekbatana’yı ele geçirmiş, şehri yağmalamış ve halkın bir kısmını köleleştirmişti. Yunan tarihçi Ctesias’ın verdiği malûmata göre Astyages, bu esnada Ekbatana’da saklanmaktaydı. II. Kiros, şehirde Astyages’in kızı Amitida ile kocası Spitama’yı alıkoymuştu. Her ikisine ve çocukları Spıtak ile Megabern’e işkence yapılması emrini vermişti. Asıl amaç Astyages’in saklandığı yeri bulmaktı. Kızının ve ailesinin işkenceye uğramasını istemeyen Astyages, kendi arzusuyla II. Kiros’a teslim olmuştu (Dyakonov, 2012, ss. 142-143; Dandamayev, 1985, ss. 273-274).

V) Medler ve Kürtler

Medlerin etnik yapısı, akademik çevrede yıllarca büyük bir tartışma konusu olmuştur. Medya devletinin tesis edildiği toprakların büyük bir kısmında günümüzde ekseriyette Kürtlerin iskân ettiği bilinmektedir. Bu açıdan Medlerin, Kürtlerin etnogenezinde ne tür bir rol oynadıkları sorusu birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği sahasında yapılan bazı incelemelerde bu soruya ampirik bir cevap aranmaya çalışılmıştır.

Med unsurunun Kürtlerin bir “prototipi” olduğu tezi, Rusya’da bazı çalışmalarda göze çarpmaktadır. Genelde bu tezin V.F. Minorskiy’e ait olduğu düşünülmektedir. Lakin Minorskiy’den önce Çarlık Rusya sahasında bu konunun Haçatur Abovyan tarafından ele alındığı müşahede edilmektedir. Abovyan, 1848 yılında *Kavkaz* gazetesi için kaleme aldığı makalede Kürtlerin Med kökenli olduğunu yazmaktadır (Abovyan, 1848, s. 184). Bu nazariyeyi ileri sürerken Çamşıyan ve İndşindşıyan gibi Ermeni tarihçilerin tanımlamalarını referans olarak göstermektedir. Ermeni kaynaklarında uzun süre Medlerden “Mark” olarak bahsedildiğini aktaran Abovyan, Ermeni Bagratuni Krallığı (885-1045) döneminde artık “Kürt” sözcüğünün öne çıktığını aktarmaktadır (Abovyan, 1848, s. 184). Bu krallık döneminde Kürtlerin meskûn olduğu bölge, “Kordik” veya “Kord” gibi adlarla anılmaya başlamıştır (Abovyan, 1848, s. 184).¹⁵ Bu bağlamda Abovyan, ilgili makalesinde tarihçi Çamşıyan’ın Kürtlerin Bagratuni Krallığı döneminde Van, Muş ve Bitlis gibi paşalıklarda yaşadığı yönündeki bilgisini iktibas etmektedir (Abovyan, 1848, s. 184). Çamşıyan’ın mezkûr çalışmasında Medler ve Kürtlerin aynı etnisite olarak tanımlandığını bilmek gerek (Abovyan, 1848, s. 184).¹⁶

Medlerin Kürt etnosunun bir prototipi olduğu tezini formüle eden araştırmacılardan biri hiç şüphesiz Minorskiy’dir. Bu konu Minorskiy’in öncelikle 1915 yılında yayımlanan “Kurdy: Zametki i Vpechatleniya (Kürtler: Notlar ve İzlenimler)” adlı makalesinde az da olsa yer edinmiştir. Mevcut makalede Kürtlerin, Medlerin mirasçısı olduğu ve Kürt dilinin Med dilinden çok sayıda element ihtiva ettiği yazılmaktadır.¹⁷

15 “Kordik” sözcüğüne O.L. Vilçevskiy de değinmektedir (Vilçevskiy, 1961, s. 66).

16 Bu konuda çeşitli örnekler verilebilir. Mesela Celilê Celil’in tevdi ettiği malûmata göre Ermeni yazar G.V. Srvantzyanz, XIX. yüzyılda Rindwanlı Mirza Ağa ile ilgili betimlemesinde Kürt sözcüğü yerine “Med” sözcüğünü kullanmaktaydı. (Celil, 2007, s. 14).

17 Türkiye’de makalenin yer yer yanlış tercüme edildiğini belirtmekte yarar var. Örneğin Komal Yayınları tarafından 1977 yılında basılan “Kürtler” başlıklı eserde Ermenilerin Kürdistan’a “Kortecya” adını verdikleri yazılmaktadır. Lakin makalenin orijinalinde Minorskiy, “Kortecya” tabirini kullanmaktadır. Bahsi geçen kitapta Minorskiy’in bazı fikirleri çok kere ya abartılı ya da yanlış yansıtılmıştır (Minorskiy, 1915, ss. 189-231).

Minorskiy, Medler ve Kürtler arasındaki tarihsel bağı sonraki yıllarda incelemeye devam etmiştir. Yaptığı araştırmaları bir makalede kısaca teorize etmeye çalışmıştır. Makalenin daktiloda yazılmış bir kopyasını ise 1958 yılında Leningrad'ta bulunan Kürdolog Kanat Kurdoyev'e (Qanadê Kurdo) göndermiştir. Minorskiy, söz konusu makalede ekseriyette Ermeni tarihçi Moses Khorenatsi'nin (410-490) verdiği malûmatı göz önünde bulundurmaktadır. Khorenatsi'nin Kürtleri Medlerin torunları olarak gördüğünü yazmaktadır (Minorskiy, 2013, ss. 206-211). Söz konusu makalede Minorskiy, Medler ve Kürtler arasındaki münasebetin bir nişanesi olarak İran'ın "Maku" kentinin demografisini ve etimolojisini ele almaktadır. Maku'ya bağılı Dambat kasabasında yüzyıllardır Kürtlerin meskûn olduğunu kaydetmekte, buradaki popülasyonun Medlere kadar uzanabileceğini düşünmektedir (Minorskiy, 2013, ss. 206-211). Ayrıca Maku'nun etimolojisine odaklanan Minorskiy, bahsi geçen sözcüğün *mah* ve *kuh* kelimelerinden oluştuğunu, "mah" tabirinin ise "Med" kelimesinin farklı bir formu olduğunu varsaymaktadır (Minorskiy, 2013, ss. 206-211).

Şarkiyatçı Basil Nikitin de Minorskiy'in hipotezini desteklemektedir. Özellikle "Kurmanc" sözcüğünün anatomisi üzerinden Minorskiy'in görüşlerini yansıtmakta ve mevcut hipotezi pekiştirmeye çalışmaktadır. Bilindiğı üzere Minorskiy, Kurmanc kimliğinin terminolojik olarak *Kurtiler* ve *Mardların* bir sentezi olduğunu düşünmektedir (Nikitin, 1964, s. 57).¹⁸ Bu iki unsurun Medleri oluşturan elementlerden birkaçı olduğu ve Med diyalektlerini konuştukları yönünde yaygın bir görüş vardır. Bilhassa Mardların, Mannaların halefi oldukları ve Medlerle doğrudan bir ilişkisi olduğu tahmin edilmektedir (Nikitin, 1964, ss. 57-58).

Hâsıl-kelam yaklaşık 150 yıl hüküm süren Med devleti Asurlular, Urartular, İskitler, Lidyalılar, Babilliler, Persler vb. topluluklar ile muhtelif münasebetlere girmiştir. Uzun yıllar bir "terra incognita" yani bilinmeyen ülke olan Medya'nın tarihi XIX. ve XX. yüzyıllarda Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliğı sahasında kapsamlı bir şekilde tetkik edilmiştir. İncelemeler yapılırken bilhassa Herodot, Ctesias, Berossus, Strabo, Moses Khorenatsi gibi Yunan, Babil ve Ermeni tarihçilerin tasvirleri dikkate alınmıştır. Bunun yanı sıra dönemle ilgili rölyefler, yazıtlar, türbeler, tabletler, kale duvarlarındaki kalıntılar da göz önünde tutulmuştur. Söz konusu incelemelerin bir kısmında Medler, Zerdüştlük ve Kürtler arasında bir "korelasyon" olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelecekte elde edilecek yeni bulgular, şüphesiz bu konuya daha fazla ışık tutacaktır.

18 Minorskiy gibi Marr'ın da Kürdî diller ve Med dili arasında linguistik bazı bağlar tespit ettiği bilinmektedir (Nikitin, 1964, s. 61; Viļçevskiy, 1961, s. 76).

Kaynakça

- Abovyan, H. (1848). Kurdy (Kürtler). *Kavkaz*, 46, 184.
- Aliyev, I. (1960). *Istoriya Midii (Medya Tarihi) I*, Baku: Izdatel'stvo Akademii Nauk Azerbaydzhanskoj SSR.
- Avdiyev, V.I. (1970). *Istoriya Drevnego Vostoka (Kadim Doğu Tarihi)*. Moskva: Izdatel'stvo "Vysshaya Shkola".
- Celil, Celilê. (2007). *Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak*. (Hasan Kaya, Çev.). İstanbul: Evrensel Basın Yayın. (2002).
- Dandamayev, M.A. (1985). *Politicheskaya Istoriya Akhemenidskoj Derzhavy (Akamenid İmparatorluğu'nun Siyasî Tarihi)*, Moskva: Izdatel'stvo "Nauka".
- Dandamayev, M.A. ve Glukonin, V.G. (1980). *Kul'tura i Ekonomika Drevnego Irana (Eski İran Ekonomisi ve Kültürü)*. Moskva: Izdatel'stvo "Nauka".
- Dyakonov, I.M. (2012). *Istoriya Midii (Medya Tarihi)*, Baku, I: Nagyl Evi.
- Dyakonov, I.M. (2012). *Istoriya Midii (Medya Tarihi)*, Baku, II: Nagyl Evi.
- Henning, W.B. (1951). *Zoroaster: Politician or Witch-doctor? (Zerdüş: Siyasetçi mi Yoksa Büyücü mü?)*, London: Oxford University Press.
- Herodotus. (2013). *The Histories (Tarih)*, (George Rawlinson, Çev.). Moscow: Roman Roads Media. (1502).
- Mamoyan, A.D. (2020). *Prorok Zaratushtra po Stranitsam "Poteryannoy" Istorii (Kayıp Tarihin Sayfalarında Zerdüş Peygamber)*, Moskva: Izdatel'stvo "Pero".
- Marr, N.Y. (1933). *Izbrannyye Raboty (Seçilmiş Eserler)*. Leningrad, I: Izdatel'stvo GAIMK.
- Minorskiy, V.F. (1915). Kurdy: Zametki i Vpechatleniya (Kürtler: Notlar ve İzlenimler). *Izvestiya Ministerstva Inostrannykh Del*, 3, 189-231.
- Minorskiy, V.F. (2013). Kurdy — Potomki Midyan (Medlerin Ardılları Kürtler). *Pis'mennyye Pamyatniki Vostoka*, 1 (18), 206-211.
- Nikitin, B. (1964). *Kurdy (Kürtler)*. (I.O. Farizova, Çev.). Moskva: Izdatel'stvo "Progress". (1956).
- Piotrovskiy, B.B. (1954). Skify i Drevniy Vostok (İskitler ve Eski Doğu). Doklad na Konferentsii po Skifo-Sarmatskoj Arkheologii. *Sovetskaya Arkheologiya*, XIX, 141-158.
- Struve, V.V. (1941). *Istoriya Drevnego Vostoka (Eski Doğu Tarihi)*, Moskva: Gospolitizdat.
- Struve, V.V. (1948). Rodina Zoroastrizma (Zerdüşlüğün Vatanı). *Sovetskoye Vostokovedeniye V*, Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 5-34.
- The Geography of Strabo* (4. bs.). (1961). (Horace Leonard Jones, Çev.). London, V: William Heinemann Ltd. (1928).
- Vilçevskiy, O.L. (1961). *Kurdy: Vvedeniye v Etnicheskuyu Istoriyu Kurdsogo Naroda (Kürtler: Kürt Halkının Etnik Tarihine Giriş)*. Moskva-Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.